

استراتژی دفاع مردمی و تأثیر هویتی آن

رمضان شعبانی سارویی*

E-mail: r_sarooi@ofogh.net

چکیده:

جنگ به عنوان پدیده‌ای اجتماعی، همواره در جوامع انسانی وجود داشته است. جنگ ایران و عراق به عنوان یکی از طولانی‌ترین و خونین‌ترین جنگ‌ها - پس از جنگ جهانی دوم - در تاریخ دویست ساله‌ی ایران از آن جهت مهم است که توانست روندی را که از اول حکومت قاجاریه مبنی بر از دست دادن بخش‌هایی از اراضی ایران و نفوذ سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بیگانه در کشور آغاز شده بود، را پایان دهد.

در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس، رهبری سیاسی، با اتخاذ استراتژی دفاع مردمی و با اتکا به ارزش‌های دینی و تکیه بر قدرت ملی و مذهبی، بدون چشم‌داشت به حمایت خارجی و با تقویت روحیه‌ی مردم و بهره‌گیری از شور انقلابی و بسیج توده‌ای با تجربه‌ی موجود از انقلاب اسلامی پس از دویست سال توانست روند هزیمت و خودباختگی ملی در برابر بیگانه را تغییر داده و با گشایش فصلی جدید در تاریخ ایران، هویت واقعی ایران و ایرانی را به جهانیان بنمایاند.

کلید واژه‌ها: راهبرد، دفاع مردمی، بسیج، هویت، هویت ملی

* کارشناس ارشد علوم سیاسی، پژوهشگر و مدرس دانشگاه

مقدمه

دفاع مقدس نقطه‌ی عطفی در تاریخ، انقلاب و کشور ایران بود که آنچه آن را در کارنامه‌ی دفاعی ملت ایران در چهار سده‌ی گذشته از ۲۵ جنگ دیگر متمایز و برجسته می‌نماید، ناکامی دشمن در دستیابی به اهداف تجاوزطلبانه‌اش می‌باشد. با بررسی تاریخ ایران و مهاجم بیگانگان از جنگ چالدران تا ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، آنچه در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس به کارآمدترین شکل به نتیجه رسیده است، درایت و تدبیر رهبری هوشمندانه و مقتدرانه‌ی امام خمینی(ره)، در خلق استراتژی بسیج مردمی و عملیاتی کردن راهبرد دفاع مردمی در جنگ با عراق بود که علی‌رغم سرخوردگی ملت ایران از شکست‌های متعدد نظامی، تجزیه و حقارت سیاسی و وادادگی فرهنگی در برابر بیگانگان مهاجم، شکست‌ناپذیری ایران به رخ دشمنان کشیده شد و ایران به کانون مقاومت نظامی توده‌ها و زایش فرهنگ پایداری، بازسازی معنوی و تبدیل مبارزه‌ی سیاسی، نظامی، به عملی معنوی، عرفانی و توحیدی گردید.

هوشمندی و فراست امام خمینی(ره) در تبدیل تهدیدات به فرصت‌ها، ضعف‌ها به قوت‌ها، در مدیریت بحران‌های ملی و منطقه‌ای و تحول آن‌ها به عناصر قوام‌بخش ملی (توکلی، ۱۳۸۴: ۲۱۸) و به نمایش گذاشتن بسیج مردمی کم‌نظیر در تاریخ ایران و قدرت بسیج‌کنندگی ملت‌ها، قدرت معجزه‌آسایی از رهبری، مردم و انقلاب اسلامی ایران را آشکار کرد.

با بررسی نظریه‌های مختلف پیرامون جنگ از قبیل استراتژی اقدام، مدیریت بحران، تصمیم‌گیری، جنگ روانی، بازدارندگی مردمی، بسیج عمومی و نیز نظریه‌ی نقش رهبری مشخص می‌گردد که امام خمینی(ره) با نگاهی راهبردی و جامع‌نگرانه و برخوردار از ویژگی‌های رهبری کارزماتیک در دوران جنگ تحمیلی، از قبیل پیوندی مستحکم بین رهبری و ملت، یگانگی مرجعیت و رهبری و رابطه‌ی قلبی رزمندگان با ایشان، موقعیت رهبری در مقام فرماندهی کل قوا، کارکردهای بی‌بدیلی در عرصه‌ی مدیریت بحران و تصمیم‌گیری در شرایط جنگی، بسیج‌گری و ایجاد زمینه برای نقش‌آفرینی مردم در جبهه‌های جنگ، خودافزاینده‌ی روحی و روحیه‌بخش به دیگران، امتنان و رضایت‌مندی افکار عمومی، انسجام‌بخشی و یکپارچه‌سازی، به نمایش گذاشتن توان بازدارندگی مردمی به مثابه‌ی بروز و تجلی اشکال قدرت نرم‌افزاری و نیز بروز استراتژی اقدام در عرصه‌ی نظامی و سیاسی داشته است. در این میان آنچه در این مقاله برجسته می‌گردد راهبرد دفاع مردمی و مدل‌های نقش‌آفرینی بسیج در دوران دفاع

مقدس و بررسی نقش بسیج به مثابه‌ی تبلور نوعی دفاع همگانی و مؤثر در جریان جنگ تحمیلی و تأثیرات آن در هویت ملی ایرانیان است.

سؤال اصلی این مقاله این است که آیا استراتژی دفاع مردمی تأثیری بر هویت ملی ایرانیان داشته است یا خیر؟ فرضیه‌ی اصلی این است که راهبرد دفاع مردمی و اتخاذ استراتژی بسیج مردمی در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس، بر هویت مذهبی، فردی، اجتماعی، خانوادگی و ملی ایرانیان در ابعاد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی و ادبی با درجات متفاوتی تأثیر چشمگیر و تعیین‌کننده‌ای داشته‌است. برای بررسی این فرضیه، منحنی تأثیر «راهبرد دفاع مردمی بر هویت ملی ایرانیان» را بر رهیافت تاریخی تحلیلی مورد بررسی قرار دادیم که به نظر می‌رسد رهیافت فوق پاسخگوی کوشش ما باشد.

بخش اول: چارچوب مفهومی

نقطه‌ی تمرکز مباحث در این پژوهش بر چند مفهوم کلیدی از جمله دفاع مقدس، استراتژی دفاع مردمی (بسیج) و هویت ملی استوار است.

پدیدارشناسی دفاع مقدس

در مطالعات جنگ‌پژوهی، روی‌کرد متفاوتی نسبت به آن وجود دارد که بسیاری از مکاتب فلسفی را می‌توان به دو شیوه‌ی روی‌کردهای روان‌شناختی و بیولوژیکی و روی‌کرد جامعه‌شناختی صورت‌بندی کرد (ضیایی، ۱۳۸۴: ۱۰).

در بررسی‌ها و مطالعات مرتبط با جنگ، پاره‌ای از مبانی نظری مورد مطالعه قرار می‌گیرند که هم شیوه و هم متد تحلیل آن‌ها غیرایدئولوژیک است و هم این مفاهیم (آمادگی برای مرگ، نظم، انسجام، روحیه، رهبری، شعارها و تبلیغات، تعلق گروهی، بیگانه‌ستیزی و...) گستردگی کم‌تری نسبت به دفاع مقدس داشته‌اند. شاید بتوان تفاوت جنگ‌های آزادی‌بخش و مردمی را با جنگ‌های استعماری در همین صورت و باطن مذهبی و پوشش‌های ایدئولوژیک بازشناسی کرد (ضیایی، ۱۳۸۴: ۱۳).

جنگ هشت ساله‌ای که به ایران تحمیل شد به لحاظ انگیزش، با جنگ‌های متعارف جهان تفاوت اساسی داشت، جنگ‌ها را شاید بتوان از جهت انگیزه‌ی پدید آمدن به جنگ‌های استقلال‌طلبانه، جنگ‌های قومی و جنگ‌های سیاسی تقسیم کرد؛ اما جنگ هشت ساله‌ی عراق علیه ایران، تجاوز آشکار یک ارتش مجهز با پشتوانه‌ی سیاسی و

نظامی چندین کشور بود. آن هم در برابر کشوری که تازه به استقلال واقعی رسیده بود و تحول بزرگ انقلاب را پشت سر نهاده و با مشکلات خاص یک انقلاب نو پا هم روبه‌رو بود. آمیختگی فرهنگ دینی و روحیه‌ی مقاومت و همت مردمی در برابر متجاوزان، شکلی از جنگ را پدید آورد که شاید کم‌تر شباهتی به دیگر جنگ‌های جهان پیدا می‌کرد. فرهنگ شیعی و علوی متأثر از وقایع تاریخی - به‌ویژه عاشورا - جوهره‌ی خاص تجلی فرهنگ شهادت به جنگ بخشید. طرح مفاهیمی چون جهاد اکبر، تمنای شهادت، نوعی جهاد و مبارزه با نفس است. چنان‌که اریک بوتل پژوهشگر فرانسوی در مقاله‌ای با عنوان «شهادت در ادبیات جنگ ایران» از آن به‌عنوان قربانی ابراهیمی نام می‌برد که مبنای تأیید متعالی یک سیاست قرار می‌گیرد (جزینی، ۱۳۸۴: ۳۰۷ و ۳۰۸).

استراتژی دفاع مردمی

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های نظام سیاسی در عرصه‌ی تعاملات بین‌المللی مسأله‌ی محیط امن و مطلوب‌ترین شرایط تأمین ثبات امنیتی است. امروزه با تحولی که در مقوله‌ی قدرت و منافع ملی پدید آمده است، قدرت صرفاً به قدرت نظامی محدود نمی‌شود و بی‌تردید این تحولات بر مفهوم امنیت ملی نیز تأثیر شگرفی داشته است و امنیت ملی نیز صرفاً به معنای داشتن آمادگی نظامی و راهبردهای جنگی به کار نمی‌رود. در راهبرد دفاعی نظام‌های سیاسی، «استراتژی بازدارندگی» نقطه‌ی کانونی هدف است که در رسیدن به این هدف، ابزارهای و شیوه‌های گوناگونی از قبیل دستیابی به تسلیحات هسته‌ای، فن‌آوری نوین و پیشرفته، توانمندی‌های علمی - فرهنگی، قدرت برتر اقتصادی و سیاسی و... متصور است که در میان این عوامل، برای کشورهای در حال توسعه و مستقل، انتخاب راهبرد بازدارندگی مردمی جایگاه اساسی دارد. جمهوری اسلامی ایران از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در محیط امنیتی کشور با طیف وسیعی از تهدیدات داخلی و خارجی مواجه بوده است که درک محیط راهبردی و تحولات آن توسط رهبری و مسئولین نظام، با بهره‌گیری از قدرت نرم‌افزاری نظام؛ یعنی، بسیج توده‌ها و رضایت و اعتماد آنان به نظام اسلامی، منجر به کار ویژه‌ی امنیتی خنثی‌سازی تهدیدات و چه بسا تبدیل تهدیدات به فرصت‌ها بوده است. در اندیشه‌ی دفاع مردمی امام خمینی (ره)، توجه به بسیج و فرهنگ بسیجی جایگاه ویژه‌ای دارد. راهبرد دفاع مردمی امام خمینی (ره) در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس در قالب بسیج مستضعفین با مؤلفه‌هایی چون: معنویت‌گرایی، شهادت‌طلبی و از

جان‌گذشتگی، ایثار و فداکاری، مقاومت و ایستادگی، میهن‌دوستی و حمیت ملی تجلی می‌یابد. مدل‌ها و اشکال نقش‌آفرینی بسیج در دوران دفاع مقدس به دو شکل تبلور یافت:

الف) مستقیم و با حضور در صحنه‌های نبرد

ب) نقش‌آفرینی حامی‌گرایانه و حمایت‌های پشت‌جبهه

نتیجه این‌که در اندیشه‌ی امام(ره)، مردم، هم در ایجاد، بقا و استمرار حکومت جمهوری اسلامی و هم در اهداف و مقاصد و هم در کارکردها و مسؤولیت‌ها نقش اساسی دارند. هم‌چنین با سیری در سیره‌ی امام خمینی(ره)، مشاهده می‌شود که ایشان پیوند وثیق و عمیقی با توده‌های جامعه داشتند و خدمت به خلق و ارتباط مداوم با توده‌ها در وجود ایشان نهادینه شده بود. این موارد به‌علاوه‌ی زندگی ساده‌گویی مردم‌مداری ایشان است و با توجه به همین ویژگی‌هاست که دو قدرت جهانی را به مبارزه می‌طلبید.

هویت ملی، تعریف و ابعاد آن

در تعریف هویت^۱، آن را به‌عنوان خود اساسی و مستمر فرد، مفهوم درونی و ذهنی از خویش، به‌عنوان یک شخص بیان کرده‌اند. در تقسیم بندهای مختلف، می‌توان هویت را به هویت فردی، ملی، اجتماعی، خانوادگی و مذهبی تقسیم نمود.

از هویت ملی نیز چون سایر مفاهیم در علوم انسانی تعاریف مختلفی ارائه شده است که همگی دارای جوهره‌ی مشترکی است که برگرفته از ابعاد و عناصر اصلی هویت ملی است. هویت ملی فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌های پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان، تعلق خاستگاه اصلی و دایمی، حوزه‌های تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های مهم از هویت تاریخی خود است (ذبیحی، ۱۳۸۴: ۴۰). از نظر جامعه‌شناختی، هویت ملی دارای ابعاد اجتماعی و تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی و ادبی است.

بنابراین، هویت ملی عالی‌ترین سطح هویتی برای هر فرد بشری است و معمولاً از ویژگی منحصربه‌فردی برخوردار است. این نوع رابطه‌ی هویتی، که برخی آن را هویت محوری^۲ نیز نامیده‌اند، به لحاظ سلسله‌مراتب، برتر از سایر سطوح هویتی قرار می‌گیرد. هویت ملی از تعلق فرد به یک سرزمین و دولت ملی - یا به عبارتی کشور خاصی - سرچشمه می‌گیرد.

1- Identity

2- Core Identity

بخش دوم: تبیین راهبرد دفاع مردمی (بسیج عمومی)

با یورش واحدهای ارتش عراق در ۳۱ شهریور ۵۹ به مرزهای ایران، کم‌تر کسی فکر می‌کرد موازنه‌ی نظامی به نفع ایران بر هم بخورد و علی‌رغم محاسبات دشمن در وضعیت بحرانی آغاز استقرار نظام جمهوری اسلامی، شرایط در جهتی معکوس قرار گیرد و توان دفاعی ایران با هدایت و رهبری امام خمینی (ره) در بهره‌گیری از نیروهای مردمی و طراحی وضعیت جدید دفاعی، موقعیت نظامی ایران به موضع برتری و آفندی ارتقا یابد.

در الگوهای مناسب برای تدوین راهبرد دفاعی، چهار الگوی: هدف‌محور، تهدیدمحور، توان‌محور و الگوی ترکیبی وجود دارد که به نظر می‌رسد علی‌رغم نارسایی‌ها و مشکلات سال‌های آغازین پیروزی انقلاب و عدم تدوین راهبرد دفاعی نظام، امام خمینی (ره) با تکیه بر ایدئولوژی اسلام، استقلال و تکیه بر توانمندی‌های ملی، اتکا به بسیج ارتش بیست میلیونی - به مثابه‌ی عمق راهبردی نظام - و با بهره‌گیری از راهبرد موفق بسیج مردمی در شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی، درصدد ارایه‌ی الگوی راهبرد دفاع مردمی با رویکرد بازدارندگی بوده است.

اندیشمندان سیاسی برای رهبران سه نقش و کارکرد را برمی‌شمارند: الف) ایدئولوگ: که بنیانگذار مکتب فکری و طرح ایدئولوژی است. ب) قهرمان یا بسیج‌گر: که پیروان را در مبارزه علیه رژیم رهنمایی و بسیج می‌کند. ج) سیاست‌مدار یا زمامدار حکومت انقلابی. در انقلاب اسلامی ایران، رهبری از نوع فردی بوده که امام خمینی (ره) هر سه کارکرد و نقش را ایفا نموده است. «رهبران بسیج‌گر دارای مهارت در برانگیختن مردم به عمل سیاسی هستند. سلاح آن‌ها زبان و نطق و بیان است که به وسیله‌ی آن، اصول ایدئولوژیک انقلاب را مطابق فهم عامه‌ی مردم بیان می‌کنند. منظور از بسیج، توانایی بالفعل رهبر یا رهبران بسیج‌گر در جلب پشتیبانی بخش‌های گسترده‌ای از مردم در جریان یک جنبش اجتماعی یا انقلاب است» (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۰: ۴۰۲-۳۹۲).

آن‌چه در تبیین راهبرد دفاع مردمی ضروری است، پرداختن به ارکان بسیج عمومی است. بدین لحاظ اندیشمندان علوم سیاسی و اجتماعی در بسیج عمومی چهار ویژگی زیر را اساسی دانسته‌اند:

۱- جمعیت (مشارکت مردمی)

مهم‌ترین منبع در هر جنبش اجتماعی، منبع جمعیتی است. بسیج‌گران باید بتوانند وفاداری توده‌ی مردم را به خود جلب نمایند.

اکنون پرسش اساسی این است که بسیجیان شرکت‌کننده در جنگ و نیز آحاد جامعه‌ی حامی پشت جبهه، چه تصویری از رهبری داشتند که تحت تأثیر جاذبه‌ی فراگیر رهبری، حاضر به فداکاری برای تحقق اهداف و ارزش‌های عمومی باشند؟ در نگاه مردم ایران، امام خمینی (ره) نه تنها رهبر سیاسی و فرمانده‌ی جنگ و جبهه بود؛ بلکه فقیه عارفی بود که تداوم سنت مراجع تقلید شیعی به حساب می‌آمد. تسلط او بر فقه، صحت شرعی تصمیم‌گیری جنگی و فراخوانی به شرکت در جبهه‌ها را تضمین می‌کرد و جایگاه مرجعیتی او، حجت را از نظر تکلیف شرعی تلقی کردن فرمان جهاد و دستور مشارکت نظامی تمام می‌کرد؛ اما برانگیختن پیروان به فداکاری و ترغیب آن‌ها به انجام رفتارهای ریسک‌آمیز، نیازمند قدرت نفوذی بیش از اقناع عقلانی یا شرعی است. پیرو برای آن که آمادگی گذشتن از بزرگترین سرمایه، یعنی فدا کردن جان خود و تحمل صدمات و مشکلات را پیدا کند، باید در معرض تأثیرگذاری‌های روحی و روانی بسیار بیش‌تری قرار داشته باشد. ایجاد اطمینان قلبی در شهروندان نسبت به سیاست‌ها و اهداف جنگی و نیز برقراری جاذبه‌ای شورانگیز برای مشارکت داوطلبانه در عرصه‌ی فداکاری در عرصه‌های جبهه و پشت جبهه را می‌توان به مدد برقراری انطباق بین امام خمینی (ره) به‌عنوان مصداق معاصر و الگوهای تاریخی شیعی فراهم کرد. با این انطباق، امام نه فقط به‌عنوان واسطه‌ی اطمینان‌بخش و انگیزه‌دهی؛ بلکه به‌عنوان منبع اطمینان و انگیزه عمل می‌کرد. از این نظر چند ویژگی شخصیتی و رفتاری امام خمینی (ره) را می‌توان ذکر کرد که بیش‌ترین انطباق را - به‌ویژه با توجه به فضای جنگ - با الگوهای تاریخی شیعه برقرار کرد و تأثیر فوق‌العاده‌ای در جذب مشارکت نظامی و بسیج اجتماعی برای جنگ داشت. این ویژگی‌ها عبارتند از: اخلاص، تکلیف‌گرایی، مصالحه‌ناپذیری بر سرحق، ریسک‌پذیری شخصی و هم‌نوایی و هم‌دلی با پیروان (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۳).

۲- ایدئولوژی

در تعیین انگیزه و هدف جنگ، نوع نگرش، فرهنگ، علایق و سلیق همراه با خواسته‌ها، نیازها و امکانات موجود آدیان نقش اساسی دارد؛ اما مهم‌تر از همه شاید بتوان از نوع نگرش، ایدئولوژی و جهان‌بینی یاد کرد. در نگرش رزمندگان و آحاد مردم ایران، جنگ، کنش معطوف به انگیزه و هدف است که این کنش براساس اهداف مکتبی تعیین می‌شود. در اسلام نبرد برای مقابله با ستم، بی‌عدالتی، فساد و... به منزله‌ی متعالی‌ترین باورهای دینی است. براساس چنین نگرشی، از دیدگاه امام خمینی (ره)،

جنگ ایران و عراق برای ایرانیان که مورد ستم و تجاوز قرار گرفته و حقوق‌شان پایمال شده است، جهادی مقدس، معنوی و متعالی است. از این‌رو، ایشان در بیانات خود در مورد جنگ تحمیلی ایران و عراق بارها از واژه‌هایی چون جهاد مقدس، جنگ مقدس، جهاد اسلامی، دفاع مقدس و... یاد می‌کردند.

ایجاد گفتمان تکلیف‌گرایی در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس و پذیرش آن از سوی بسیجیان و این‌که انگیزه و هدف اساسی نه پیروزی؛ بلکه جلب رضایت حق تعالی و جهاد در راه او، آثار و نتایج پرباری را به دنبال داشته است.

در طول ۸ سال دفاع مقدس، آموزه‌های دینی که از اسلام، قرآن و سیره‌ی معصومین نشأت گرفته بود و در کلام رهبر نظام اسلامی، تجلی پیدا می‌کرد به منزله‌ی یکی از مهم‌ترین مبانی رفتاری ایران در مقابل تهاجم عراق به‌شمار می‌رفت. بیان و رفتار امام خمینی (ره) در مقام بالاترین مرجع تصمیم‌گیری در جنگ، در قالب گفتمان دینی بود و وی از این زاویه به موضع‌گیری و تهییج افکار عمومی می‌پرداخت. ایشان سخنان خود را بیش‌تر خطاب به مسلمانان بیان می‌کردند و سخنرانی‌های‌شان در بردارنده‌ی تعابیر و واژه‌های اسلامی بود. در طول جنگ و فراز و نشیب‌های آن همانند فتح خرمشهر، فتح فاو، جنگ شهرها، باز پس‌گیری فاو، سقوط هواپیمای مسافربری و پایان جنگ و پذیرش قطعنامه‌ی ۵۹۸ نیز علل و نتایج حوادث و وقایع براساس آموزه‌های دینی تعبیر و تفسیر می‌شد. مصداق بازر این امر را می‌توان فتح خرمشهر دانست که از نظر رهبران نظام، زمانی به وقوع پیوست که رفتار دینی، عقلانیت، شجاعت و ابتکار مبارزان ایرانی به هم گره خوردند. آن‌جا که امام خمینی (ره) حادثه‌ای چون فتح خرمشهر را امری فوق طبیعت و توان طبیعی دانستند (قربانی، ۱۳۸۱: ۴۱).

۳- رهبری

رکن رهبری به‌عنوان هم‌آهنگ‌کننده‌ی اصلی در بسیج عمومی است. تأملی در شیوه‌ی مدیریت جنگ از سوی امام (ره)، الگوی جالبی را از مدیریت بحران‌های سیاسی نشان می‌دهد. در الگوی مدیریت سیستماتیک بحران‌های سیاسی و جنگ، که الگوی رایج در واحدهای سیاسی مختلف است، هرگونه تصمیم‌گیری و مدیریت بحران، در چارچوب سلسله‌مراتب و نظام تصمیم‌گیری حاکم اتخاذ می‌شود؛ درحالی‌که در شرایط عادی، پروسه‌ی تصمیم‌گیری مطابق قواعد رایج و روال معمول صورت می‌گیرد. در شرایط بحرانی، فرایند تصمیم‌گیری متحول می‌شود و به‌صورت غیرعادی در می‌آید.

در کنار مدیریت سیستماتیک جنگ، مدیریت کارزماتیک بحران‌های سیاسی، الگوی دوم مدیریت امام(ره) بود که در نوع خود سابقه نداشت. در واقع، هنر امام در تلفیق این نوع مدیریت با الگوی سابق بود. این نوع مدیریت، بر ماهیت و نوع رابطه‌ی امام با توده‌های مردم که تحت تأثیر کاریزمای بالای ایشان قرار داشت مبتنی بود. برآیند چنین مدیریتی، حضور تعیین‌کننده‌ی نیروهای مردمی (به‌ویژه سپاه و بسیج) در جبهه‌های جنگ بود و در نهایت این نیرو در عقب راندن نیروهای عراق از خاک ایران، نقش اصلی را ایفا کرد. الگوی مدیریت امام(ره) بر آموزه‌های دینی و روان‌شناختی مردم ایران قرار داشت. ایشان با بهره‌گیری از اصول روان‌شناختی سعی می‌کردند آرامش کشور و ملت را در شرایط حاد بحرانی حفظ کنند که به‌خوبی نیز در این کار موفق شدند. برای نمونه ایشان در آغاز جنگ به ملت ایران فرمودند: «این یک دزدی آمده است، یک سنگی انداخته و فرار کرده» از سوی دیگر، امام توانستند با استفاده از نفوذ خود در میان مردم و با بهره‌گیری از باورهای دینی‌شان، به بهترین وجهی آن‌ها را برای حضور در جبهه‌های جنگ بسیج کنند. به این ترتیب، ترکیبی از دو سبک مدیریت بحران‌ها، (مدیریت سیستماتیک و مدیریت کارزماتیک) بود که توانست جلو تجاوز عراق را به ایران بگیرد و الگوی منحصربه‌فردی را از امام به میراث بگذارد(مهدی‌زاده، ۱۳۸۱: ۸).

امام خمینی(ره) به‌عنوان رهبر و فرماندهی کل قوا و فرماندهی جنگ، تعیین و هدایت استراتژی جنگ را برعهده داشت. در این مدت با بهره‌گیری از شیوه‌ها و تدابیر خاص خویش هشت سال دفاع مقدس را رهبری نمود و اعجاب و شگفتی سیاستمداران دشمن را برانگیخت:

۱- بسیج همگانی و سازماندهی مردم و نیروهای مسلح تحت دو یگان عمده‌ی رزمی و پشتیبانی:

۲- توسعه‌ی تشکیلات نظامی و فرمان بر تشکیل نیروهای سه‌گانه‌ی سپاه

۳- هم‌آهنگی و انسجام در نیروهای مسلح

۴- هم‌آهنگی و به‌کارگیری امکانات پشت جبهه

۵- مقابله با عوامل بازدارنده‌ی داخلی و تبلیغات دشمن

۶- رعایت اصول تصمیم‌گیری: حضرت امام(ره) اطلاعات و اخبار کافی و لازم را از طریق نمایندگان خود در نیروهای مسلح و یگان‌های رزمی و فرماندهان قرارگاه به دست می‌آوردند و رهنمودهای ایشان بر اجرای عملیات‌های نظامی و دفاعی و ورود به

خاک عراق، اقدامات مقابله به مثل در جنگ شهرها و قبول قطعنامه‌ی ۵۹۸ سازمان ملل و... بر همین اصل و اساس بود.

۷- تفویض اختیارات: گستردگی و تخصص امور جنگ باعث شده بود امام(ره) مسؤولیت برخی از مسایل اجرایی و کارشناسی مرتبط با جنگ را به مسؤولان کشور تفویض نمایند و خودشان سیاست کلی و راهبردی دفاع مقدس را ترسیم و برانجام آن‌ها نظارت می‌کردند. شورای عالی دفاع و قرارگاه خاتم‌الانبیاء، شورای عالی پشتیبانی جنگ، تشکیل ستاد مناطق بمباران شده، تشکیل شورای عالی بازسازی مناطق جنگی و... از جمله‌ی مراکزی بودند که ۱- امام(ره) از طریق آن‌ها بر انجام سیاست‌های کلی نظارت می‌کردند. ۲- مسؤولان کشور برای کارشناسی مسایل مربوط به جنگ اقدام به تأسیس آن‌ها کردند.

۸- تشویق به نبرد

۹- تقویت روحیه‌ی رزمندگان: پیام امام(ره) به فرماندهان جبهه پس از عملیات بدر، بارزترین نمونه‌ی تأثیر معنوی پیام‌های امام در تقویت روحیه‌ی رزمندگان و فرماندهان در بحرانی‌ترین شرایط جنگ است.

۱۰- توجه دادن رزمندگان به معنویت

۱۱- تقویت بنیه دفاعی (شیدائیان، ۱۳۸۰:۱۳)

۴- سازمان

سازماندهی به مفهوم ایجاد هم‌آهنگی در تعقیب منافع گروهی از طریق تأمین هویت مشترک و همبستگی در میان اعضای آن گروه از ارکان ضروری بسیج عمومی است. از مسایل مهم در سازمان، مسأله‌ی کارویژه‌های سازمان در امر بسیج است. امکانات و منابع جمعیتی لازم و شرایط روحی و روانی مساعد جامعه و فراتر از همه، تشکیلات و سازمانی قوی به نام بسیج مستضعفین و ارتش بیست میلیونی در کنار سایر نیروهای مسلح اقدام به بسیج توده‌ی مردم در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس نمود. طرح ارتش بیست میلیونی با فرمان امام راحل، تحولی شگرف در جامعه‌ی ایران به وجود آورد و پایه‌های ارتش نوین مردمی را پایه‌ریزی کرد.

با این لحاظ استراتژی بسیج مردمی از سوی حضرت امام(ره) به عنوان یک راهبرد بی‌بدیل برای دفاع از کیان نظام اسلامی و دستاوردهای آن مطرح گردید. اندیشه‌ی بسیج در دیدگاه امام(ره) به عنوان بستر مناسب برای حضور مؤثر و فراگیر اقشار

مختلف مردم در میدان تعیین سرنوشت اداره‌ی کشور و دفاع از کیان نظام اسلامی بود که عناصر معرفتی خود را از فرهنگ عاشورا و اسلام ناب محمدی (ص) اخذ می‌نمود. بسیج نماد حضور بدنه‌ی مردمی و مشارکت مدنی در عرصه‌ی حفظ امنیت ملی در کشور بود که از بدو تولد در پنجم آذرماه ۱۳۵۸؛ یعنی، ۲۲ روز پس از تسخیر لانه‌ی جاسوسی امریکا و تشدید تهدیدات داخلی و خارجی علیه امنیت ملی و موجودیت نظام نوپای جمهوری اسلامی ایفای نقش نموده است.

یکی از نقاط بسیار درخشان و ماندنی بسیج که تا سده‌های متوالی پا برجا خواهد بود آفرینش حماسه‌ی او در دفاع مقدس بود که بیش از ۷۰ درصد نیروهای جبهه را اعضای بسیج تشکیل می‌دادند. موفقیت بسیج را در طول دوران دفاع مقدس باید در ویژگی‌های منحصربه‌فرد آن جست‌وجو کرد: اولاً؛ بسیج یک نیروی چریکی و سبکی بود که از تحرک و کارآیی زیادی برخوردار بود و بدین خاطر قادر بود در هر نقطه‌ای به سرعت حضور خود را اعلام نموده و فعالیت خود را آغاز نماید. ثانیاً؛ بسیج نیرویی بود که در تمامی گستره‌ی جغرافیایی و بافت جمعیتی ایران حضور داشت و حجم بسیار عظیمی را به خود اختصاص می‌داد به‌گونه‌ای که هیچ جمعیتی با آن قابل قیاس نبود. سازمان بسیج با توجه به کمیت و کثرت جمعیتی که از آن برخوردار بود بسیاری از خلأها را پر می‌کرد و خود این نیروی عظیم انگیزه‌ای برای ایجاد رعب و وحشت در قلوب دشمنان در ۸ سال جنگ تحمیلی بود. از دیدگاه روانی، فراوانی جمعیت نظامی، خود به مثابه‌ی یک اهرم فشار تلقی می‌شد و هجوم نیروی عظیمی چون بسیج در جبهه‌ها، ابتکار عمل و خلاقیت را از دشمن سلب می‌کرد و او را در موضع انفعال قرار می‌داد. بسیج در طی جنگ تحمیلی - هرگاه احساس نیاز می‌شد - با هجوم خویش به جبهه‌های نبرد، موجبات ترس و وحشت دشمنان را فراهم می‌کرد و آرامش او را برهم می‌زد. بنابراین، مهم‌ترین نتیجه‌ی این بررسی، گستردگی، وسعت بسیج توده‌ای با توجه به ایدئولوژی توانا و جامع‌نگر اسلام، رهبری مستحکم امام (ره)، سازمان پویا و ریشه‌دار خیل عظیم مشارکت‌کننده در تشکیلات ارتش بیست میلیونی، راهبرد دفاع مردمی را در حماسه هشت‌سال دفاع مقدس به‌شکلی نوین و بی‌بدیل به نمایش گذاشت.

بخش سوم: بررسی آثار دفاع مردمی بر هویت ملی ایرانیان

هویت ملی هر کشور، یکی از مهم‌ترین ابعاد وجودی آن کشور را تشکیل می‌دهد که در قوام و انسجام یک بخش به کلیت ساختارهای آن نقش اساسی دارد. با وقوع

انقلاب اسلامی و تأسیس نظام سیاسی جدید، تعریف هویت ملی ایرانیان، تغییر کرد، به طوری که موقعیت عناصری مانند دین، فرهنگ دینی و نظام سیاسی برجسته تر شد و بدین ترتیب، بعد از انقلاب عنصر دین با قرائت شیعی در تعریف هویت ملی ایرانی مهم ترین جایگاه را یافت. جنگ عراق علیه ایران که در سال ۱۳۵۹ با هدف شکست انقلاب اسلامی و ساقط کردن نظام سیاسی ایران آغاز گردید، یکی از مهم ترین تمهیدات بالفعل هویت ملی ایرانی شد. به عبارت دیگر: ویژگی حمله‌ی عراق به ایران، تهدید ابعاد گوناگون هویت ملی ایرانی بود. در واقع، هدف اصلی عراق که علاوه بر همسایگی با ایران، وجوه مشترک دینی و فرهنگی زیادی نیز با آن دارد، از بین بردن هویت ملی این کشور بود (قربانی، ۱۳۸۱: ۴۱).

میشل فوکو در تحلیل خود از انقلاب اسلامی، انقلاب ایران را تجلی بارز اراده‌ی ملت ایران تفسیر کرده و تعمیم این تعبیر به جنگ هشت ساله‌ی عراق علیه ایران نیز گزافه نیست. اگر گفته شود که ملت علیه ظلم و ستم رژیم تجاوزگر بعثی، هم‌چون روحی واحد مقاومت کرد و اجازه نداد که خواسته‌ها و آرزوهای متجاوزان به سرانجام رسد، می‌توان مقاومت و مبارزه‌ی مردم ایران را در قالب استراتژی دفاع مردمی در طول جنگ، به نگین این روح جمعی تشبیه کرد، نگینی که بر انگشتر انقلاب اسلامی درخشید. بر اساس بررسی‌های مختلف، از لحاظ تحلیلی می‌توان آثار استراتژی دفاع مردمی را بر هویت ملی ایرانیان در ابعاد و موارد ذیل دسته‌بندی نمود:

الف) بعد عقیدتی و اخلاقی

۱/ الف) تقویت دین و ارزش‌های دینی

جنگ تحمیلی با توجه به پیام جهان‌شمول انقلاب اسلامی در نفی وضع موجود نظام بین‌الملل، یک جنگ عقیدتی محسوب می‌شد که در آن دفاع از سرزمین ایران و دفاع از آرمان انقلاب با توجه به این که «دفاع از بلاد مسلمین از دفاع‌های مقدس محسوب می‌شود» تفکیک‌ناپذیر بود. از این رو با شناختی که رهبری سیاسی کشور از شرایط خاص کشور و جنگ داشت، با تکلیفی نمودن دفاع و تقدس بخشیدن به آن، ارزش دفاع را بر قله‌ی دیگر ارزش‌ها نشانید. با توجه به تکلیفی بودن بیش‌تر احکام دینی، هنگامی که دفاع رنگ دینی به خود می‌گیرد، اجرای آن نیز حالت تکلیفی پیدا می‌کند که در این حالت نیروهای مدافع پیش از آن که به فکر جان خود باشند، به ادای تکلیف می‌اندیشند. این تفکر که بسیاری از خلأهای مادی را پر می‌کند در مقابله با

عراق از هر عاملی پر رنگ تر است. خود رهبری انقلاب رسماً حفظ اسلام و جمهوری اسلامی را بالاترین وظیفه‌ی مسلمین می‌داند. بنابراین، رهبری سیاسی کشور در مقطع دفاع مقدس با نگاهی همه‌جانبه - از زاویه‌ی دینی - به مقوله‌ی دفاع با بسیج عمومی توانست در برابر مشکلات ایستاده و علاوه بر حفظ ایدئولوژی انقلاب، تمامیت ارضی کشور را پس از ۲۰۰ سال حفظ کند.

در نگاه امام خمینی(ره) ابعاد هویت دینی ما در دفاع مقدس بر شاخص‌ها و معیارها و ارزش‌های زیر مبتنی است: ظلم ستیزی و حمایت از مظلوم، پیروی از حق و مقابله با باطل، اعتماد و ایمان به وحدانیت پروردگار در مقابل کفرورزی، اعتقاد به اسلام انقلابی در مقابل اسلام امریکایی، پرورش حس برادری و وطن‌دوستی در مقابل خودپرستی، ادای تکلیف و از خود گذشتگی در قبال رفاه‌طلبی، آخرت‌جویی در قبال دنیاخواهی، قیام در مقابل ظلم و تعدی و نابودی دشمن، شهادت‌طلبی، عدالت‌خواهی و ایثارگری و... بنابراین، در سایه‌ی دفاع مردمی، دین و ارزش‌های دینی هم‌چون شهادت، کربلا، ولایت فقیه، انتظار، صاحب‌الزمان(عج) و دیگر اسطوره‌ها و مفاهیم دینی در فضای جنگ و جبهه و فضای ایران اسلامی احیا و تثبیت گردید.

۲/ الف) انقلاب و تحول درونی انسان‌ها

«تحول انسان» در جنگ موضوعی بود که امام(ره) بسیار بر آن تأکید داشتند و از آن به‌عنوان تحول معجزه‌آسا نام می‌بردند. تحولی که اگر استادان اخلاق و عرفان می‌خواستند روی مردمی انجام دهند، پس از سال‌ها مرارت و تعلیم و تربیت، تعداد محدودی را شامل می‌شد؛ اما جنگ چنان مردم را دچار تحول کرد که در معیارها و حساب‌های هیچ محاسبه‌گری نمی‌گنجید.

تحول ایجاد شده در جوانان این مرز و بوم، ناشی از تحولی بود که در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی حادث شده بود؛ اهرمی که امام(ره)، انقلاب درونی مردم و تحول باطنی آنان را اثر عنایت خداوندی دانستند. تأثیرات این تحول فرهنگی، روحی و معنوی عامل شکسته شدن بت خوف و ایجاد امید و اطمینان به پیروزی و مانع رخنه‌ی یأس که از جنود ابلیس است می‌دانستند. تلقی ملت از حضور در جنگ و جبهه به‌عنوان ادای وظیفه‌ی شرعی منجر به ایجاد عزم و اراده‌ای قوی و مشت‌آهین برای ایستادگی در مقابل متجاوزان، و عدم هراس از ابرقدرت‌ها و پیروزی‌های معجزه‌آسا می‌گردید. بی‌باکی و همت والای جوانان و ملت، ارتقای روحیه‌ی گذشت، فداکاری، جوانمردی،

صبر و تحمل و ایثار در رزمندگان را می‌توان از مظاهر این تحول دانست. خودسازی، تزکیه‌ی نفس، توکل بر خدا و گذشت انقلابیون از منافع شخصی و آمادگی برای فداکاری، و تقویت روحیه‌ی اعتماد به نفس و خودباوری به اعتلای شعور و آگاهی‌های سیاسی - اجتماعی و افزایش ظرفیت معنوی، شهادت‌طلبی و شجاعت رزمندگان و پیروزی جریان حق بر باطل منجر شد.

۳/ الف) تقویت فرهنگ مقاومت و پایداری

حمله‌ی عراق به ایران و تعرض به امنیت ملی و حیثیت سیاسی - اجتماعی و اقتصادی، زمینه‌ای را فراهم کرد که در آن نیروهای انقلابی بزرگ‌ترین جان‌فشانی، ایثار و گذشت را برای دفع خطر دشمن از خود نشان دادند. به عبارت دیگر: شرایط جنگی و ظهور ارزش‌هایی ویژه، با یکدیگر هم‌زمان و هم‌زاد بودند. تجاوز نظامی گسترده‌ی عراق باعث شد تا مردم هویت، حیثیت ملی و مذهبی و هستی خود را در خطر ببینند و براساس معیارهای دینی و عقلی برای مقابله با دشمن، رفتار خاصی را از خود نشان دهند که می‌توان آن را با واژه‌هایی مانند مقاومت و نهراسیدن از دشمن، ایستادگی و شجاعت، حمله به دشمن، تحمل سختی و مشقت و از خود گذشتگی، ترجیح مصالح ملی و عمومی به مصالح فردی در عالی‌ترین شکل توصیف کرد (ادیبی‌سده، ۱۳۸۲: ۹۱). مقاومت و ایستادگی درس بزرگی بود که دفاع مقدس مردمی برای کشور ایران به ارمغان آورد. پایداری و مقاومت بیش از ۲۸۰۰ روز در برابر دشمن نابرابر، نشانه‌ی ایستادگی فوق‌العاده و غیرقابل‌تصور با مقیاس‌های عقلانی و مادی دکترین‌های نظامی بود که بار دیگر ظرفیت بسیار بالای مردم ایران را در صحنه‌های مختلف به اثبات رساند. ملت ایران از جمله ملت‌های سربلندی نام گرفت که توانسته بود در طول ۹۵ ماه دوران دفاع مقدس در برابر قدرت‌های غرب و شرق و حمایت‌های مختلف مادی و معنوی که از سوی کشورهای منطقه و جهان از رژیم عراق می‌شد، مقاومت کند. امروزه در تاریخ درخشان انقلاب اسلامی ایران، خرمشهر به‌عنوان الگو و آرمانشهر مقاومت و پایداری و مظهر حماسی‌ترین رویداد تاریخ جنگ عراق علیه ایران شناخته می‌شود. با نگاهی به ادبیات پایداری و مقاومت ایران که با مضامین ایثار، فداکاری و شهادت‌طلبی و تحت تأثیر باورهای مذهبی و ایدئولوژی اسلامی تجلی یافته است، ادبیات دفاع مقدس (نقش مدافعانه و نه متجاوزانه) از ادبیات پایداری سایر کشورهای جهان متمایز گشته است.

ب) بعد سیاسی**۱/ب) تثبیت استقلال سیاسی**

از اهداف سیاسی جبهه‌ی متحد استکبار (امریکا، انگلیس، شوروی و کشورهای مرتجع منطقه) در جنگ تحمیلی، مقابله با انقلاب اسلامی و هدف قرار دادن استقلال سیاسی جمهوری اسلامی بود. با تسخیر لانه‌ی جاسوسی به دست انقلابیون مسلمان و قطع ارتباط دولت امریکا با ایران، برای مسئولان عراقی این مسأله به اثبات رسید که خصومت انقلاب اسلامی علیه امریکا جدی است و بنابراین، انقلاب اسلامی از پشتیبانی سیاسی بین‌المللی محروم خواهد بود و غرب تجهیزات نظامی مورد نیاز آن را تأمین نخواهد کرد. بدین ترتیب مجموعه‌ای از قدرت‌های بزرگ و کوچک منطقه‌ای (عراق، کویت، عربستان، اردن، مصر و اسرائیل) و بین‌المللی (امریکا، انگلیس و شوروی) دست به دست هم دادند تا ملت ایران را به تسلیم وادار کنند و گوهر گرانبهای استقلال سیاسی را که در نتیجه انقلاب اسلامی به دست آمده بود، از ملت بگیرند.

هنگامی که جنگ آغاز شد، تضمین استقلال سیاسی مهم‌ترین هدفی بود که از سخنان امام(ره) استنباط می‌شد؛ زیرا هدف از آغاز این جنگ چیزی جز گرفتن استقلال سیاسی ما نبود، بنابراین امام(ره) می‌خواستند که پس از پایان جنگ، کشور هم‌چنان از استقلال سیاسی برخوردار باشد. اگر ما پیروز جنگ نبودیم، چه‌طور می‌توانستیم سرزمین‌های مان را از دشمن بگیریم. در واقع در صورت شکست باید به دنیا التماس می‌کردیم تا زمین‌های ما را به ما باز گردانند. مانند مدلی که بین سوریه و اسرائیل حاکم است. در مجموع از آن‌جا که در اشغال بودن بخشی از کشور به معنای از دست رفتن استقلال سیاسی پس از جنگ بود، موضوعی که تنها با پیروزی در جنگ به دست می‌آمد (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۲۴).

۲/ب) مشارکت سیاسی، اجتماعی

بی‌گمان مشارکت همه‌جانبه‌ی مردم در دفاع مقدس، نقش اساسی و مهمی در تحریک و ترغیب آنان به نقش‌آفرینی در دیگر عرصه‌های سیاسی اجتماعی انقلاب اسلامی داشت. حضور آگاهانه و متعهدانه‌ی مردم ایران در انتخابات گوناگون در مقطع ۸ سال دفاع مقدس - حتی در شرایطی که شهرهایی در معرض بمباران هوایی و یا موشک‌باران دشمن قرار داشتند - نشان‌دهنده‌ی اوج روحیه‌ی دینی و انقلابی مردم در حمایت از نظام نوپای جمهوری اسلامی بود.

مردم به‌رغم تمام مشکلات و گرفتاری‌های روزمره‌ای که داشتند - با حضور فعال و گسترده‌ی خود در اجتماعات پر شکوه، بر پشتیبانی از سیاست‌های کلی نظام و مقابله با یاوه‌گویی دشمنان تأکید می‌ورزیدند و شرکت آنان در نمازهای جمعه و راه‌پیمایی‌های میلیونی به مناسبت‌هایی نظیر ۲۲ بهمن، روز قدس و... علاوه دگر می و تقویت روحیه‌ی رزمندگان نشانه‌ی مقبولیت و مشروعیت نظام در انظار جهانیان بود.

۳/ب) رشد بیداری اسلامی

مقاومت و ایستادگی ملت ایران در حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس براساس راهبرد دفاع مردمی، عامل رشد و تقویت مقاومت و بیداری اسلامی در جهان گردید. شکل‌گیری حزب... در لبنان، گروه‌های اسلامی چون حماس، جهاد و... در فلسطین به مقاومت مردم لبنان و فلسطین توانی مضاعف بخشید و شعار استراتژیک «راه قدس از کربلا می‌گذرد» هم‌راستا بودن دو مقاومت را در جهت آرمان‌های الهی و اسلامی نشان می‌داد. رشد آگاهی و بیداری اسلامی در کشورهای چون افغانستان، عراق و... از دستاوردهای دیگر مقاومت هشت ساله‌ی ملت ایران در برابر رژیم بعثی عراق بود که اگر کم‌ترین امتیازی به دشمن متجاوز داده می‌شد، امروز سرنوشت ملت مظلوم فلسطین، لبنان به گونه‌ای دیگری رقم می‌خورد و چه بسا اگر عمق استراتژیک نظام در کشورهای اسلامی منطقه ایجاد نشده بود، امنیت ملی جمهوری اسلامی دچار مخاطرات جدی می‌گردید.

ج) بعد اجتماعی

۱/ج) تحکیم وحدت و انسجام ملی

از تأثیرات شگرف دفاع مردمی بر هویت ملی ایرانیان، تحکیم وحدت و افزایش انسجام ملی بود. در سایه‌ی استراتژی دفاع مردمی، گرایش‌های ملی در دفاع از وطن تشدید گردید و از سوی دیگر تضادهای مذهبی و قومی در ایران کاهش یافت. در روزهای آغازین جنگ، اغتشاش ضدانقلاب در برخی استان‌های مرزی کشور از جمله کردستان و وجود اقوام مختلف کرد، لر، بلوچ، ترکمن و... موجب شده بود که برخی به غلط گمان کنند که ایرانی‌ها انسجام ملی ندارند و از روح مشارکت اجتماعی بی‌بهره‌اند. ولی مشارکت مردمی آحاد جامعه‌ی ایران از ادیان و اقوام مختلف در بیرون راندن دشمن از خاک میهن اسلامی، نشان داد که روحیه‌ی وحدت‌گرایی، مقابله با تعارض‌ها، فداکاری و ایثار برای میهن نه تنها گفتمان حاکم است؛ بلکه هجوم دشمن به میهن

اسلامی این روحیه را تقویت کرد و کمک‌های مالی و جانی در بیرون راندن دشمن از کشور، همگی حاکی از انسجام ملی همه ایرانیان - صرف نظر از هر دین و مذهب و قومی - بود. هشت سال دفاع مقدس، نمایش تلاش یک ملت منسجم و دارای اشتراکات فرهنگی زیاد است که در این فرهنگ جنبه‌های عام آن، جنبه‌های خاص را تحت الشعاع قرار داده است. بنابراین ترکیب فرهنگ مردم ایران که دارای ریشه‌های ملی و اسلامی بود، در پرتو حماسه‌ی هشت سال دفاع مقدس، علاوه بر مبادله‌ی فرهنگی و تعامل و کنش متقابل خرده فرهنگ‌های ایرانی در میدان‌های جنگ و جبهه، فرهنگ اصیل ایرانی و اسلامی را تعمیق بخشید.

از سوی دیگر در درون جامعه‌ی اسلامی، با وجود گرایش‌های و سلیقه‌های متفاوت سیاسی در نحوه‌ی اداره‌ی کشور و تفاوت نظر در اقتصاد، سیاست خارجی و بازرگانی و... همه‌ی شخصیت‌ها و گروه‌های سیاسی، حفظ نظام را از اوجب واجبات دانسته و لذا با کنار نهادن تفاوت نظرها و سلیقه‌ها، دوشادوش یکدیگر خط دفاع در برابر تجاوز دشمن را استحکام می‌بخشیدند. هم‌چنین دفاع مقدس عامل نزدیکی اقشار مختلف در جبهه و پشت جبهه نسبت به یکدیگر بود و فضای جامعه‌ی اسلامی در پرتو دفاع مردمی، همدلی، صفا، صمیمیت، محبت، تعاون و برادری بود.

۱/۲ ج) شکل‌گیری و بالندگی بسیج

لازمه‌ی ایجاد و استحکام یک نظام مردمی، به حضور توده‌های مردم و پشتیبانی آنان از حکومت بستگی دارد. انقلاب اسلامی به دلیل ماهیت ظلم‌ستیزی و نفی سلطه و ایجاد طرح و نظم نوین در عرصه‌ی منطقه‌ای و بین‌المللی همواره با توطئه‌های دشمنان کینه‌توزی روبه‌رو بوده است. عظمت اهداف انقلاب و گستردگی توطئه‌های دشمنان، ایجاد می‌کرد که برای حفظ و صیانت انقلاب از درون اقشار میلیونی مردم، سازمانی به نام بسیج و ارتش بیست میلیونی محقق گردد. بدین لحاظ معمار و طراح بسیج، امام خمینی (ره) پس از تسخیر لانه‌ی جاسوسی، در پنجم آذر ۵۸ فرمان تشکیل بسیج را قبل از تجاوز نظامی عراق صادر کردند (عصمتی‌پور، ۱۳۸۱: ۲۶-۲۱).

از مهم‌ترین اهداف تشکیل بسیج، ایجاد آمادگی دفاعی در مردم بود. امام خمینی (ره) ضمن تأکید بر ضرورت آمادگی جوانان برای حضور و فداکاری در جبهه‌های جنگ و در دسترس بودن نیروهای بسیج مردمی، تشکیل ارتش بیست میلیونی را در زمره‌ی مهم‌ترین اولویت‌های دفاعی نظام به‌شمار می‌آوردند (دهشیری، ۱۳۷۹: ۱۵۰ و ۱۵۱).

استراتژی دفاع مردمی، نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای در ظهور، شکل‌گیری و بالندگی و توسعه‌ی بسیج و ارتش بیست میلیونی ایفا نمود. سازمان بسیج که از مردم داوطلب و از اقشار گوناگون کارگر، کارمند، دانشجو، دانش‌آموز، مهندس، پزشک، شهری، روستایی، زن و مرد و گروه‌های سنی و اقوام مختلف تشکیل شده بود، با جامعیت و همه‌نگری، به نوعی مقبولیت و محبوبیتی فراگیر را در بین همه اقشار جامعه ایجاد نمود. نقش آفرینی مؤثر بسیج در جنگ تحمیلی و آزمون موفق او در حماسه‌ی هشت ساله‌ی دفاع مقدس، با انگیزه و هویت فرهنگ بسیج؛ یعنی، مقاومت و ایستادگی، شهادت‌طلبی و از جان‌گذشتگی، میهن‌پرستی و حمیت ملی و فداکاری و ایثارگری فوق‌العاده‌ی بسیجیان، علاوه بر حضور بیش از یک و نیم میلیون بسیجی رزمنده در میدان‌های جنگ، میلیون‌ها بسیجی دیگر را در پایگاه‌های مقاومت بسیج در سراسر کشور برای دفاع از انقلاب و نظام اسلامی تربیت و سازماندهی نمود. در حقیقت، بسیج تجلی اراده‌ی جمعی ملت ایران در مقابل دشمنان متجاوز بود که با نمایش کم‌نظیر بسیجیان با راهبرد دفاع مردمی در عملیات‌های طریق‌القدس، بیت‌المقدس، فتح‌المبین، والفجر ۸ و... دنیا را با شگفتی مواجه ساخت.

۳/ج) خودباوری و اعتماد به نفس

دفاع مقدس در شرایطی بر ایران تحمیل شد که جمهوری اسلامی از کم‌ترین حمایت جهانی برخوردار بود. ۱۹ ماه پس از پیروزی انقلاب، در شرایطی جنگ ۹۵ ماهه تحمیل شد که انقلاب با توطئه‌ها و دسیسه‌های گروهک‌های ضد انقلاب و تهدیدهای گوناگون امریکا مواجه بود و جنگ روانی، تبلیغاتی و نظامی و اقتصادی دشمنان نظام در اوج بود. ملت ایران با مدیریت رهبر کبیر انقلاب اسلامی و با اتکا به توانمندی‌ها و سرمایه‌های ملی، کشور را طی ۸ سال جنگ نابرابر اداره کرد. در بخش صنایع، با سربلندی، کاربری و راهبری پیچیده‌ترین سیستم‌های صنعتی و نظامی را برعهده گرفتند و در تعمیر و راه‌اندازی مجدد واحدهای آسیب دیده در جنگ موفق عمل کردند به طوری که صدور نفت - به‌عنوان یک صنعت کاملاً وابسته و متضرر از بیش‌ترین حملات و تخریب‌ها - حتی یک روز قطع نشد و مجاهدان فی‌سبیل... در کنار حتمی‌ترین خطرات ناشی از انفجار و آتش‌سوزی، چرخ این صنعت را در گردش نگاه داشتند.

در بخش راه‌اندازی و راهبری سیستم اقتصاد جنگی، ستاد بسیج اقتصادی کشور،

توانست نیازهای اساسی مردم را با مدیریت و سهمیه‌بندی متناسب تأمین کند، به گونه‌ای که مواد اولیه، سوخت و مواد غذایی بدون ایجاد بحران در اجتماع به مبادی توزیع و مصرف رسید.

در بخش پزشکی، کادر متعهد و سخت‌کوش پزشکی و پیراپزشکی کشور بار عظیم مداوای مجروحین جنگ و بیمارستان شهری و حملات شیمیایی دشمن را با سربلندی به دوش کشید و با انجام بزرگ‌ترین و عجیب‌ترین جراحی‌های اضطراری، اعتماد به نفس خود را در این زمینه ثابت کرد.

نیروهای مسلح با برپایی واحدهای جهاد خودکفایی، امر سنگین تعمیر و نگهداری و بازسازی ادوات جنگی اعم از زمینی، هوایی و دریایی را با لیاقت و توانایی به انجام رساندند و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با وجود جوان بودن، مدیریت و سازماندهی اثربخش خویش را در جای‌جای جبهه‌ها در کنار غیور مردان جهاد سازندگی و نیروهای ارتش و بسیج به منصفی ظهور رساند؛ به طوری که هزاران کیلومتر مربع از اراضی اشغالی از دشمن پس گرفته شد و متجاوزین با تحمل خسارات و صدمات فراوان و هزاران کشته، دست از پا درازتر به عقب برگشتند (عقیدتی سیاسی ناجا، ۱۳۷۹: ۴۵). چنان‌که امام خمینی (ره) در خصوص بعد اعتماد به نفس به‌عنوان یکی از دستاوردهای جنگ تحمیلی بارها سخن گفتند و پیام دادند و آن را از برکات الهی دانستند.

۴/ج) کمک‌های مردمی

انقلاب اسلامی با راهبری امام خمینی (ره) توانست تحولی شگرف در ابعاد فردی و اجتماعی ملت ایران ایجاد نماید و آنان را به سوی ایثار و جان‌فشانی در راه اهداف مقدس نظام اسلامی سوق دهد. رهبر کبیر انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از فرهنگ شهادت‌طلبی در جامعه‌ی دین‌دار ایرانی و با ایجاد تحول در اخلاق فردی، دینی، اجتماعی، آنان را به سوی آگاهی، رشد و بالندگی سوق داد. ایشان روحیه و اراده‌ی مصمم و حق‌جوی ملت ایران را با تقویت شهادت‌طلبی و عزم انقلابی آنان از فضای گفتمان پیروزی خون بر شمشیر در تاریخ انقلاب اسلامی، به سمت گفتمان جدید پیروزی تن بر تانک در حماسه‌ی راهبرد دفاع مردمی سوق داد. شهادت، مظهر تحول درونی آحاد جامعه‌ی اسلامی گردید که تلقی افراد نسبت به مبدأ و معاد، با بهره‌گیری از خصایصی چون ایمان، اخلاص، صبر، اطمینان، اعتقاد به حیات جاوید و عروج به

مقام ربوبی، عزم آنان را در پایداری بر ارزش‌ها و باورهای مذهبی جزم کرد و ایشان را به مشارکت جمعی در حمایت از جنگ و جبهه مصمم نمود و آمادگی اجتماعی آحاد جامعه را برای ایثارگری و ارسال کمک‌های مورد نیاز رزمندگان و حراست از ارزش‌های انسانی و معنوی جنگ و جبهه افزایش داد.

نتیجه‌ی چنین نگرشی در مردم، استقبال از اعزام فرزندان خود به میدان‌های رزم و پذیرش آسان شهادت جوانان‌شان و نیز مشارکت و نقش‌آفرینی حامی‌گرایانه‌ی آنان در حمایت‌های نقدی و جنسی در پشت جبهه از رزمندگان بود.

نتیجه‌گیری

آنچه دفاع مقدس را در کارنامه‌ی دفاعی ملت ایران در چند سده‌ی گذشته متمایز و برجسته می‌نماید، ناکامی دشمن در دستیابی به اهداف تجاوز طلبانه‌اش و هوشمندی و فراسمت امام خمینی (ره) در تبدیل «تهدید جنگ» به «فرصت هویت‌سازی» بوده است. دفاع مقدس، به‌عنوان پدیده‌ای متمایز در مطالعات جنگ معاصر، با بهره‌گیری از الگوی راهبردی دفاع مردمی، میدانی برای هویت‌یابی میلیون‌ها رزمنده‌ی جنگ و جبهه و ملت قهرمان و شهید پرور ایران تبدیل شده بود که از منظر برخی از اندیشمندان، دفاع مقدس پس از پیروزی انقلاب اسلامی، صحنه‌ای دیگر از تجلی اراده‌ی ملت ایران بود که با قدرت بسیج‌کنندگی امام خمینی (ره) تأثیرات بی‌نظیری در هویت ملی ایرانیان بر جای گذاشت.

از یافته‌های این پژوهش در تبیین پی‌آمدهای مهم هویتی استراتژی دفاع مردمی، می‌توان به مواردی از قبیل: بالندگی بسیج، تقویت کمک‌های مردمی، تعمیق مشارکت سیاسی - اجتماعی، تثبیت استقلال سیاسی، تحکیم وحدت و انسجام ملی، تشدید اعتماد به نفس و خودباوری، تقویت دین و ارزش‌های دینی، انقلاب و تحول درونی انسان‌ها، تقویت فرهنگ مقاومت و پایداری و رشد بیداری اسلامی اشاره کرد.

منابع :

- ۱- ادیبی سده، مهدی (۱۳۸۲)؛ «ارزش‌های دفاع مقدس: بسترها و موانع بالندگی»، *فصلنامه نگین ایران*، سال دوم، ش ۶، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، صص ۹۱-۹۵.
- ۲- جزینی، محمدجواد (۱۳۸۴)؛ «جلوه شهادت در داستان‌های جنگ»، *مجموعه مقالات علمی و ادبی*، تهران: شاهد، صص ۳۰۷ و ۳۰۸.
- ۳- حسینی، حسین (۱۳۸۳)؛ «رهبری و بسیج اجتماعی در جنگ: نمونه دفاع مقدس»، *فصلنامه سیاست دفاعی*، ش ۴۷، تهران: پژوهشکده علوم دفاعی دانشگاه امام حسین(ع)، صص ۱۳-۲۳.
- ۴- خمینی، روح‌ا... (۱۳۷۱)؛ *صحیفه نور*، ج ۱۶، تهران: مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- ۵- دهشیری، محمدرضا (۱۳۷۹)؛ *درآمدی بر نظریه سیاسی امام خمینی(ره)*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، صص ۱۶۰-۱۵۰.
- ۶- ذبیحی، علی (۱۳۸۴)؛ «بررسی تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آزادسازی خرمشهر بر هویت ملی»، *مجموعه مقالات ادبی و علمی*، تهران: شاهد، صص ۴۰-۵۸.
- ۷- رضایی، محسن (۱۳۸۲)؛ *استراتژی جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس*، *فصلنامه نگین ایران*، سال دوم، ش ۶، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، صص ۱۲۴-۱۲۷.
- ۸- سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی (۱۳۷۹)؛ *حماسه دفاع مقدس حماسه تکلیف*، تهران: دفتر سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی نیروی انتظامی.
- ۹- شعبانی ساروئی، رمضان (۱۳۸۰)؛ *راهبرد بسیج مردمی امام خمینی(ره)*، تهران: میناق.
- ۱۰- شیدائیان، حسین (۱۳۸۰)؛ «رهبری معنوی امام خمینی(ره) در دفاع مقدس»، *فصلنامه حصون*، پیش‌شماره‌ی ۲۰۳، قم: مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، صص ۱۳-۲۳.
- ۱۱- ضیایی، سیدعبدالمجید (۱۳۸۴)؛ «تحلیل انتقادی قرائت‌های مختلف از مفهوم شهادت»، *مجموعه مقالات علمی و ادبی*، تهران: شاهد، صص ۱۳ و ۱۲.
- ۱۲- عصمتی پور، محمدحسین (۱۳۸۱)؛ *آشنایی با بسیج*، تهران: معاونت آموزشی نسا، صص ۲۶-۲۱.
- ۱۳- فروم، اریک (۱۳۶۱)؛ *آنا تومی ویرانسازی انسان (بطلان غریزه‌گرایی)*، تهران: پویش.
- ۱۴- قربانی، قدرت‌ا... (۱۳۸۱)؛ «مبانی رفتار دفاعی ایران در جنگ ۸ ساله»، *فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق*، نگین ایران، سال اول، ش ۲، تهران: مرکز مطالعات جنگ، صص ۴۱-۴۵.
- ۱۵- معاونت فرهنگی ستاد فرماندهی کل قوا (۱۳۶۸)؛ *حماسه مقاومت*، تهران: ارشاد.
- ۱۶- مهدی‌زاده، اکبر (۱۳۸۱)؛ «مقدمه‌ای بر الگوی مدیریت جنگ توسط امام خمینی(ره)»، *فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق*، سال اول، ش ۱، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، صص ۸-۲۰.

